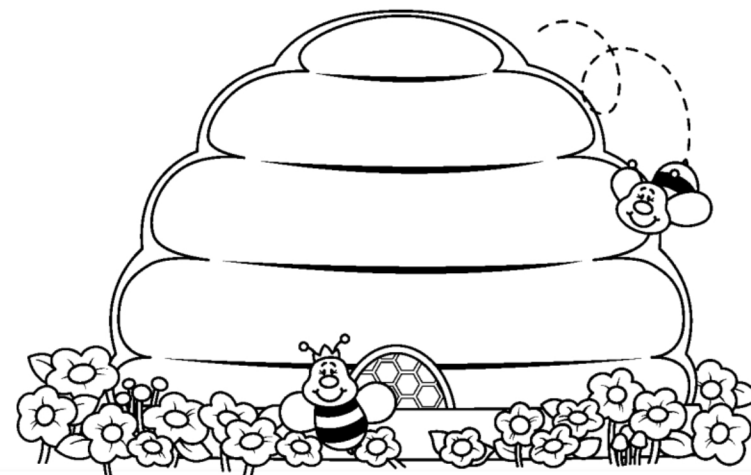


# СИНТАКСИС

## 3. *Сложно изречение*



Сложното изречение съдържа две или повече прости изречения, свързани по смисъл.

Простите изречения, които влизат в състава му, са негови части.

*А сред тях пристъпваше овчарче и свиреше на малка дървена свирка. Стори ми се, че съм чувал някъде чудноватата му мелодия, но не знаех къде. (А. Линдгрен)*

Сложно изречение, което се състои от самостоятелни прости изречения, се нарича сложно съчинено.

*През отворените прозорци на воля влитаха и излитаха бели птици. От едната страна на къщурката имаше пейка, маса и цяла редица кошери, а самите пчели жужаха наоколо из розите. Навред се виеха гъсталаци от рози, издигаха се тополи и върби с листа от чисто сребро. (А. Линдгрен)*

Сложно изречение, в което едно просто изречение пояснява друго, се нарича сложно съставно.

*Някакъв странен глас, който не бих могъл да оприлича на никой друг глас.*

*Приказки, които не можеха да се сравняват с никои други приказки.*

*Май нищо друго не обичам така, както приказките.*

Простите изречения образуват сложно по два начина:

- **безсъюзно** (направо)

- **съюзно** (чрез съюз или със съюзна дума - местоимение, наречие)

От граматическата връзка проличава какъв вид е сложното изречение:

- „и“, „но“ свързват независими изречения (части на сложно съчинено изречение)

- „че“, „който“, когато свързват пояснителни изречения (части на сложно съставно изречение).

Сложното изречение е завършена езикова цялост. Затова само последното по ред изречение завършва с низходяща интонация. Всяко просто изречение вътре в състава на сложното се изговаря с възходяща интонация.



## СЛОЖНО СЪЧИНЕНО ИЗРЕЧЕНИЕ

Частите на сложното съчинено изречение са независими една от друга, но образуват едно цяло. Смесовата връзка между простите изречения, които влизат в състава на сложното изречение, е различна.

Те могат да бъдат съгласувани по съдържание, да се противопоставят едно на друго, да се изключват или пък едното да служи за основание на другото.



Различаваме главно три вида сложни съчинени изречения:

1. Съединителни - означават явления (действия), които стават (извършват се) едновременно или едно след друго.

*Сали Яшар седеше отвън на пейката и гледаше към полето. После той преставаше да гледа навън и обръщаше мислите си към себе си. (Йовков)*





Често действието на второто изречение е последица от действието на първото.

*Господине, Иво си е забравил домашното  
вкъщи и се върна да си го вземе.*

Обикновено частите на сложното съчинено изречение се нареждат направо (безсъюзно), а последната част се свързва със съединителен съюз "и".

*Прозорците бяха отворени, вън се чернееха  
салкъмите и между листата им течеше  
бялата светлина на месеца. (Йовков)*

-----,----- И -----.

Срещат се сложни съчинени изречения с  
напълно безсъюзно свързване  
(изреждане на прости изречения, отделени  
едно от друго със запетая).

В някои сложни съчинени изречения съюзът "и" или "ниито/ни" се повтаря.

*И семето чудно падаше в сърцата,  
и бързо растеше за жътва богата. (Вазов)*

*Ни лъх не дъхва над полени,  
Ни трепва лист по дървеса.  
(Пенчо Славейков)*

2. Разделителни (съотносителни) - означават явления, от които е възможно само едното, или редуващи се явления.



Разделителни (съотносителни) съюзи:  
***ту – ту, или – или, дали – или, я – я, било – било*** и др.



*Ту заплаче, ту се смее.*



Във въпросителни изречения се среща редуване на съюзите "дали" и "или".

*Дали ще дойде сам, или с приятел?*

3. Противоположни - едно от простите изречения се противопоставя по смисъл на друго. Обикновено за връзка служат противоположните съюзи **а, ала, ами, но, обаче, пък** и др.

Обикновено съюзът "а" има слабо противопоставително значение и е почти равнозначен на съединителния съюз "и".

*Момчетата се разотидоха, а момчетата останаха търпеливо да чакат.*



Най-силно е противопоставянето, когато първото изречение е отрицателно.

*Неговите каруци не дрънчаха, а пееха по пътищата. (Йовков)*

Съюзът "но" изразява по-силно противопоставяне.

*Снегът ги засипваше, ръцете им се пукаха от студ, но в очите им светеше чуден огън. (А. Каралийчев)*

Противоположните изречения могат да имат и безсъюзно свързване.

*Крилат не си – планини прехвъръчна,  
герой не бе – как се мре научи. (Вазов)*

Някои съединителни и противоположни съюзи се употребяват и в началото на изречението.

*А наоколо е посърнало поле, суха и напукана  
земя. И идат стада, идат хора, вървят към  
чешмата. (Вазов)*

Срещат се и разнородни съчинени изречения.

*А мракът между старите дървета започна да се сгъстява и къщурката на Ири още повече заприлича на къщурка от приказките — заобиколена от странна дрезгавина, а не от черен мрак. (А. Линдгрен)*



# Схема на сложни съчинени изречения

## 1. Съединителни съчинени изречения

✓ без съюз -----, -----, -----.

✓ със съюз -----, ----- И -----.

## 2. Съотносителни (разделителни) съчинени изречения

✓ или -----, или -----.

✓ ту -----, ту -----.

✓ НИТО (НИ) -----, НИТО (НИ) -----.

### 3. Противоположни съчинени изречения.

-----, но -----.

### 4. Разнородни съчинени изречения

----- и -----, но -----.



- В сложните съчинени изречения със съюз всяко просто изречение се отделя със запетая, която се поставя пред съчинителните съюзи **а, ала, но, обаче**:

*Ние ще ходим, но те отказаха.*

- При повторителни съюзи (**ту - ту, или - или, нито - нито**) запетая се поставя само пред повторната употреба.

*Тя не участва нито в подготовката, нито в провеждането на конференцията.*

- Пред съюзите „и“, „или“ се пише запетая само когато се повтарят.

*Забравяме думи, клетви*

*и немеем, и се смеем*

*пред народни свети жертви. (Ботев)*

- Вместо запетая се пише тире при бърза смяна на явления или вместо пропуснатата граматична връзка.

*Поогледаха се, поослушаха се - нищо.*

- В безсъюзните изречения простите изречения се отделят винаги с препинателни знаци:
- със запетая, когато простите изречения означават едновременни или последователни явления

*Огледай се, послушай се, виж.*

- с точка и запетая се отделят група изречения, които са по-тясно свързани, особено когато между тях има запетая (като изреждане на две сложни съчинени изречения, тясно свързани по смисъл)

*Настане вечер, месец изгрее,  
звезди обсипят свода небесен;  
гора зашуми, вятър повее -*

*Балканът пее хайдушка песен. (Ботев)*

- с двоеточие се отделят простите изречения, когато:
  - ✓ изразяват следствие

*Но корабът, уви, не спира:*

*все по-далеч и по-далеч*

*лети, отнася ни... (Яворов)*

- ✓ разясняват или допълват предходното изречение:

*Вече не вярвам: толкова възможности изпусна.*

- с тире се отделя второто просто изречение, когато означава следствие, рязко противопоставяне или неочаквано действие:

*Бързата работа - срам за майстора.*





## СЛОЖНО СЪСТАВНО ИЗРЕЧЕНИЕ

Основният тип сложно съставно изречение се състои от две прости изречения.

*Аз обичам пролетта, защото тогава се заражда нов живот.*

Просто изречение, което пояснява дума в друго изречение, се нарича **подчинено**:

*... (защото) тогава се заражда нов живот.*

Просто изречение, към което се отнася подчиненото пояснително изречение, се нарича **главно**:

*Аз обичам пролетта.*

Обикновено подчиненото изречение се свързва с главното чрез съюз или съюзна дума. Връзката между двете прости изречения принадлежи на подчиненото изречение.

Подчиненото изречение обикновено се отделя със запетая. Когато се намира между частите на главното изречение, се отделя и от двете страни със запетая.

*Домашното, което ви дадох, не беше сложно.*

Видове подчинени изречения:



1. Допълнително - пояснява сказуемото в главното изречение.



Отговаря на въпрос **какво, кого**.

*Децата разбраха, че ще дойде нова учителка.*



(Какво разбраха? - Че ще дойде нова учителка.)

*Там видяхме същия човек, който ни беше посочил мястото на картата. (Кого видяхме? - Същия човек, който ни беше посочил мястото на картата.)*

Видове допълнителни изречения:

- ✓ **разказно** - свързва се с главното със съюзите "че" или "да":

*Той си мислеше, че сънува. Тя реши да почака.*

- ✓ **въпросително** - свързва се с главното:

а) с въпросително местоимение или наречие:  
***кой, кого, какво, какъв, чий; как, къде, кога***  
и др. (без или с предлог)

*Не знам какво означава това.*

*Разбрахте ли кой пее?*

б) с въпросителна частица "ли" ("дали"):

*Виж дали не идва някой. Кажу ми ще дойдеш ли кино с нас.*

Въпросителното допълнително изречение се нарича още непряк (косвен) въпрос.

Обикновено въпросителната дума от прекия въпрос се запазва и в непрекия.

*Къде живееш? Той пита къде живееш.*

Подчиненото допълнително изречение се отделя от главното със запетая.

*Той разбра, че е дошло време за действие.*

Не се пише запетая пред съюза "да", употребен еднократно, а също и пред непряк въпрос.

*Той обичаше да му разказват за родината.*

*Той често се интересуваше как живеят хората в родината му.*

При повторение на съюза "да" и при втори непряк въпрос се пише запетая.

*Казах ти да станеш по-рано, да закусиш и да тръгнеш на време.*

Непряк въпрос се отделя със запетая, когато стои пред главното изречение.

*Къде отиват всяка сутрин по това време, така и никой не разбра.*

След непряк въпрос се пише въпросителен знак, ако главното изречение е въпросително.

*Знаете ли какво ще последва?*

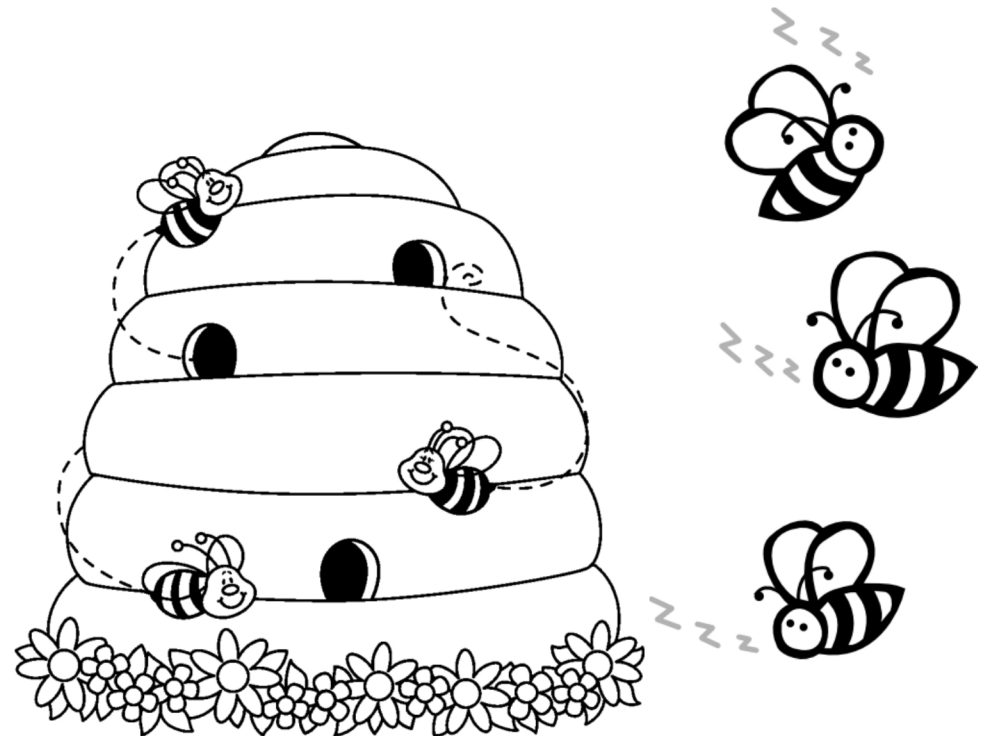
Когато е пропуснат съюзът "че", вместо запетая се пише двоеточие или тире:

*Днес директорът съобщи: часовете ще са намалени.*

*Всички разбраха - зимата дойде.*



2. Обстоятелствено – пояснява сказуемото на главното изречение откъм време, място, начин, количество, причина, цел, условие и др.



# ПОДЧИНЕНИ ОБСТОЯТЕЛСТВЕНИ ИЗРЕЧЕНИЯ

Изречения	Въпроси	Връзка
1. за място	Къде? Откъде?	където, откъдето
2. за време	Кога? Откога? Докога?	когато, щом, едва
3. за начин	Как? По какъв начин?	както, като че, без да
4. за количество и степен	Колко? В каква степен?	колкото, доколкото
5. за причина	Защо?	защото, тъй като
6. за цел	Защо? С каква цел?	за да
7. за условие	При какво условие?	ако, в случай че
8. за отстъпление	Въпреки какво?	макар че, въпреки че
9. за последица	Какво следва?	така че, следователно

Обстоятелственото изречение обикновено  
стои след главното:

*Тя се прибра късно вечерта, когато всички  
вече си бяха легнали.*

Ако обстоятелственото изречение се намира  
пред главното, започва с думата, която служи  
за връзка:

*Когато се прибра, всички вече си бяха  
легнали.*

Обстоятелственото изречение може да се вмъква между частите на главното изречение:

*Късно вечерта, когато всички вече си бяха легнали, тя се прибра вкъщи.*

Когато обстоятелственото изречение стои между частите на главното, продължението на главното изречение обикновено започва с енклитична форма:

*Майка му, когато се събуди, го чу да плаче.*

Обстоятелственното изречение се отделя от главното със запетая. Ако стои между частите на главното, се отделя от двете страни със запетаяи.

Съюзът "и" и наречията "само", "едва", "чак", "тъкмо" и др. свързват по-тясно обстоятелственното изречение с главното и в такъв случай то не се отделя със запетая:

*Тя не продума и когато влязоха в къщата.  
Той ще повярва едва когато вече е много  
късно.*

*Тя се прибра чак когато и последното  
прозорче на къщата изгасна.*

Когато в обстоятелственото изречение за  
причина е пропуснат съюзът, се пише  
двоеточие:

*Радвайте се на децата: те бързо растат и  
се откъсват от вас.*

3. Определително – пояснява съществително име или местоимение в главното изречение.

Отговаря на въпросите **кой, какъв, колко**.

Определителното изречение може да пояснява всяко съществително в главното изречение:

- подлог: *Изведнъж погледа ми плени цвете, което стърчеше на стръмнината на брега. (Вазов)* Въпрос: Кое цвете?



➤ **допълнение:** Съзряхме книга, каквато бяхме виждали само на снимка.

Въпрос: Каква книга?

➤ **обстоятелствено пояснение:**

Добрахме се до върха, от който всичко се виждаше като на длан.

Въпрос: Кой връх?



Определителното изречение може да се  
отнася и към показателно или лично  
местоимение в главното изречение.

*Днешните деца не са такива, каквито  
бяхме ние като деца.*

*Тоз, който падне в бой за свобода,  
той не умира. (Ботев)*

*Който лете пладнува, той зиме гладува.*

Определителното изречение се свързва с главното чрез относителни местоимения: ***който, какъвто, чийто.***

Има и определителни изречения, които се свързват с относително наречие: ***където, когато, откъдето, откогато*** и др.

*Купих само три комплекта, колкото имаха в наличност.*

Такива подчинени изречения са определителни, въпреки че означават място, време, количество, тъй като поясняват съществителни имена в главното изречение.

За връзка на определителното изречение с главното могат да служат и подчинителните съюзи "че" и "да".

*Огнянов очакваше известие, че е пламнала и Бяла черква. Огнянов даде заповед да останат всички по местата си. (Вазов)*

Относителните местоимения "който" и "какъвто" се съгласуват с определяемата дума в главното изречение.

*Къщата се намира на улицата, която води нагоре към реката.*

*Там ще се срещнеш с хора, каквито не си виждал до сега.*

Относителното местоимение "чийто" се съгласува по род и число с името, пред което стои в подчиненото изречение.

*Тогава прочетох мъдри думи, в чийто смисъл по-късно се убеждавах.*

*Беше се случило нещо, чиито последици започнахме да осъзнаваме по-късно.*

Според мястото, което заема,  
определителното изречение се отделя с една  
или две запетаи.

Ако относителното местоимение е  
придружено от предлог, запетая се пише пред  
предлога.

*Баба Илийца тръгна през нощта за към  
Искъра, зад който я чакаше сега  
бунтовникът. (Вазов)*

Когато относителното местоимение не стои в началото на подчиненото определително изречение, запетая се поставя пред думата, с която то започва.

*В неделя ще се проведе конференция, целта на която е да се даде гласност на новите тенденции в образованието.*

4. Подложно – изречение, което служи за подлог в изречението.

Отговаря на въпроса **кой** или **какво**.

*Който пее, зло не мисли.*

*(Кой не мисли зло?)*

*Каквото посееш, това ще пожънеш.*

*(Какво ще пожънеш?)*





Обикновено подложното изречение се отнася към спомагателния глагол в 3 лице ед. число (**ясно е, ясно беше, проятно е, известно е** и др.) или към глаголи, които са употребени безлично (**изглежда, говори се, струва ми се, разбира се** и др.)

*Ясно беше, че от тази работа нищо няма да излезе. Говори се, че нещата са предрешени. Известно ли е колко човека ще заминат догодина?*

5. Сказумно-определително – служи за  
сказуемно определение в главното изречение.

Отговаря на въпросите **кой** и **какъв**.

*Бъди, какъвто искаш да бъдеш.*

*(Какъв бъди?)*

*Тревожното е, че днешното училище не  
подготвя младите хора за реалния живот.*

*(Кое е тревожното?)*



Когато сказуемно-определителното изречение започва със съюза "че", то не се съгласува с дума в главното изречение.

*Истината е, че много често се оставяме да ни подведат.*



## СЛОЖНИ СЪСТАВНИ С ПОВЕЧЕ ПОДЧИНЕНИ

Подчинени изречения, които се отнасят към едно и също главно изречение, се наричат **съподчинени**.

Често съподчинените изречения се отнасят към една и съща част на главното изречение и я поясняват по един и същ начин (и отговарят на един и същ въпрос).

*Майката искаше да разбере как се чувства детето ѝ в новата среда, дали се притеснява, включва ли се в дейностите, общува ли с другите деца.*

*(Какво искаше да разбере майката?)*

Съподчинени изречения, които поясняват една и съща част на главното изречение по един и същ начин се наричат **еднородни**.

Съподчинените изречения могат да поясняват една и съща част или различни части на главното изречение, но по различен начин.

*Като се стараеше да не обиди никого, той започна да говори за всички онези проблемни ситуации, с които се бяха сблъскали по време на съвместната им работа.*

*(Как започна да говори? За кои ситуации започна да говори?)*

Съподчинени изречения, които поясняват една и съща част по различен начин или различни части на главното изречение, се наричат **разнородни**.

*Но разкажи със думи прости  
на тях – на бъдещите хора,  
които ще поемат пътя ни,  
че ние храбро сме се борили. (Вапцаров)*

Подчинени изречения, всяко от които е подчинено на предходното, се наричат **последователно подчинени**.

*Дядо Йоцо се боеше, че ще умре, преди да разбере какво нещо е "българското". (Вазов)*



Съподчинени изречения, свързани със съюза "и", не се отделят едно от друго със запетая.

*Жителите на малкия градец, които видяха и чуха всичко това, стояха занемели в очакване на някакво приемливо обяснение за тази случка.*

През съюза "и" се пише запетая, за да се отдели подчинено изречение от втората част на главното изречение.

*Те бяха пешаци, както личеше от пътническите им тояги, и небългари, както се виждаше от облеклото им. (Вазов)*

Съподчинени изречения, които започват със съюза "да", се отделят помежду си със запетая.

*Той искаше да се върне у дома, да си намери работа, да създаде дом, да бъде полезен с нещо.*

При повторна употреба на съюз "да" в последователно подчинени изречения не се пише запетая.

*Тя искаше да замине да учи в чужбина.*

## СЛОЖНО СМЕСЕНО ИЗРЕЧЕНИЕ

Сложно изречение, в което някои от простите изречения са свързани като части на съчинено, а други – като части на съставно изречение, се нарича **сложно смесено изречение**.

*Избират си място край някоя приятна горичка, разпъват палатката, а нощем се мушват в спалните чували, които носят със себе си.*

Смесените изречения са най-разнообразната и гъвкава синтактична група.

Различаваме два основни типа:

1. От две независими изречения и едно подчинено на някое от тях.

2. От едно независимо изречение и две подчинени, свързани помежду си със съчинителна връзка.

Чрез прибавяне на независими и подчинени изречения можем да образуваме различни видове смесени изречения.